

**ІРИНА РАДІОНОВА
ЮЛІЯ МАЛЬКОВСЬКА**

РЕГУЛЮВАННЯ МАКРОФІНАНСОВИХ ДИСПРОПОРЦІЙ ПУБЛІЧНОГО СЕКТОРУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ¹

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ ТА НАУКОВА ГІПОТЕЗА

Публічний сектор є одним із агрегованих секторів національної економіки, тому його функціонування й сформовані ним диспропорції мають вплив на всю економіку. Певний рівень розбалансованості є природною рисою економічного розвитку, однак лише в межах, які не створюють загроз для цілісності національної економіки та суспільства. Макрофінансові диспропорції публічного сектору як, наприклад, пов'язані з нестабільністю грошової одиниці, надмірним борговим навантаженням, недофінансуванням соціальної сфери тощо, при недостатній керованості здатні постійно відтворювати ризики та загрози. Український досвід останніх двадцяти п'яти років свідчить про те, що ризики й загрози, що походять від публічного сектору, мають системоутворюючі ознаки з огляду на особливу роль зі створення суспільних благ, яку виконує публічний сектор.

Наукова проблема полягає у тому, що в систему публічного управління, крім іншого, має бути вмонтований елемент регулювання макрофінансових диспропорцій з боку відповідальних органів державної влади різних рівнів. Цей елемент, як свідчить досвід, повинен охоплювати аналітичне, методичне, інституційне, законодавче забезпечення

Гіпотеза цього дослідження полягає в тому, що українські урядовці вже мають в якості інструменту офіційні методики оцінювання рівня економічних дисбалансів, але ці методики є лише першим етапом на шляху створення доцільної системи управління макрофінансовими диспропорціями.

Дослідження сформульованої нами проблеми ускладнюється тим, що українські методики оцінювання рівня нестабільності та дисбалансів безпосередньо не виокремлюють публічний сектор економіки як об'єкт

¹ **РАДІОНОВА Ірина Федорівна** – доктор економічних наук, професор кафедри національної економіки та публічного управління ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана».

Сфера наукових інтересів: макрофінансове регулювання, макроекономічні основи фінансової безпеки держави, макроекономічний аналіз національної економіки, макроекономічна політика.

E-mail: irina.radionova@gmail.com

МАЛЬКОВСЬКА Юлія Борисівна – магістр публічного управління та адміністрування, ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана».

Сфера наукових інтересів: регулювання макрофінансових диспропорцій публічного сектору національної економіки.

E-mail: malkovskaya0202@gmail.com

оцінювання. Зокрема, таким є документ «Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України»². Згадана методика, попри значні можливості, які вона відкриває для інших секторів, не створює достатнього підґрунтя для оцінювання диспропорцій саме у публічному секторі. Останнє може пояснюватись, крім іншого, браком теоретичних уявлень про зміст та структурні елементи публічного сектору. Відтак, виникають змістові бар'єри на шляху визначення конкретних кількісних показників для оцінювання.

ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРНИХ ДЖЕРЕЛ З ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ

До визначення змісту публічного сектору, його функцій, масштабів доклались такі відомі сучасні дослідники, як Atkinson A., Stiglitz J. [2,3], Buchanan James M., Musgrave Richard A. [4], S. van Thiel, Bouwman R. [5], Doherty T., Horne T., Wootton S. [6], О. Длугопольський [7]. Власне ідея «публічності» зароджувалась в працях Г. Арендт, М. Вебера, Дж. С. Мілла, В. Парсонса та ін. Макрофінансові диспропорції та різні аспекти їх державного регулювання досліджуються науковцями в контексті нестабільності й неефективності фінансової політики держави. Принципи та зміст макрофінансової стабілізації аналізувались у роботах Г. Шиназі [8], [9]. М. Фелдштайн [10] сформулював рівняння макрофінансової стабілізації, а П.В. Каллаур [11] систематизував підходи до визначення фінансової стабільності, спираючись при цьому на класичні визначення І.Фішера [12].

Теоретичну основу цього дослідження формують теорії суспільного вибору та суспільного добробуту, старого та нового інституціоналізму. Алгоритм оцінювання публічного сектору та його структурування узгоджено із керівництвом МВФ³.

В дослідженні використано ідеї теорії фінансової нестабільності, в межах якої досліджено можливий негативний вплив фінансового сектору через канали фінансової трансмісії на реальний сектор національної економіки та причини виникнення фінансових диспропорцій. Зокрема, теоретичним підґрунтям дослідження стали такі моделі фінансової нестабільності:

- модель Х. Мінскі⁴, яка формує уявлення про фінансову нестабільність як невідповідність прямих і зворотних грошових потоків на загальнонаціональному рівні у відносинах між позичальниками, боржниками, фінансовими посередниками⁵,

² Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України. Затверджено Наказом Міністерства економічного розвитку та торгівлі України 29.10.2013 N 1277.

³ External debt statistics: guide for compilers and users / InterAgency Task Force on Finance Statistics. — Washington, D.C.: International Monetary Fund, 2014. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.tffs.org/pdf/edsg/ft2014

⁴ Minsky Human P. Stabilizing an unstable economy // Yale University Press, 1986.

⁵ Радіонова І.Ф. Фінансова природа економічних коливань: зміст і моделювання //Фінанси України. — 2011. — №3. — С. 31.

- моделі фінансового акселератора та кредитного раціонування Б. Бернанке, М. Гертлер та С. Гілкріст, у яких пояснюється можливість негативного впливу на загальний випуск зростаючого співвідношення залучених та власних ресурсів, а також можливість спричинення циклічних спадів кредитним раціонуванням в економіках, де суб'єкти стають і кредиторами, і дебіторами⁶.

- модель «Organization for economic co-operation and development Global Model», у якій вплив фінансового сектора на реальний пов'язується із обсягом національного багатства, яке репрезентоване різницею фінансових активів й пасивів⁷,

- моделей формалізованих обмежувальних правил балансування бюджету, незростання державного боргу, доцільного формування видатків державного бюджету тощо. Документально згадані моделі-правила втілилися у Законі про фіскальну відповідальність і Пакті стабільності і зростання Європейського союзу. Правила урядів країн ЄС у фіскальній та монетарній сфері є особливими обмеженнями, дотримання яких, крім іншого, гарантує макрофінансову стабільність⁸.

РЕГУЛЮВАННЯ МАКРОФІНАНСОВИХ ДИСПРОПОРЦІЙ ПУБЛІЧНОГО СЕКТОРУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

У макроекономічній науці та практиці публічного управління переосмислення значення правил та усталених норм політики у фінансовій сфері відбулось після того, як економіки розвинених країн все частіше почали зазнавати руйнівних наслідків фінансових бульбашок та фінансово-економічних криз наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. Важливими віхами макрофінансової стабілізації в ЄС, як відомо, стали Маастрихтська угода (1993 р.) й різні варіанти Пакту стабільності та зростання (включно з варіантом 2012 року, у якому вже віддзеркалено причини та наслідки фінансової кризи 2008-2010 років).

Європейська Комісія створила практику доцільного реагування на макрофінансові диспропорції, який має велике значення для реформування системи публічного управління в Україні. Інструментом цієї практики стала Процедура макроекономічних дисбалансів («The macroeconomic imbalance procedure» – MIP) – методика своєчасного виявлення дисбалансів у економіці члена ЄС, Єврозони та запобігання ним. Згадана методика охоплює такі кроки:

- формування країнами-членами ЄС щорічних звітів, з відображенням дисбалансів за визначеними показниками,

⁶ Радіонова І.Ф. Теорія фінансової нестабільності у інструментарії сучасної макроекономіки / І.Ф. Радіонова // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2013. – Вип. 146. – С. 64.

⁷ Радіонова І.Ф. Фінансова природа економічних коливань: зміст і моделювання//Фінанси України. – 2011. – №3. –С. 31-32.

⁸ Fiscal rules — anchoring expectation for sustainable public finance / Prepared by the Fiscal Affairs Department International Monetary Fund ; Approved by Carlo Cotarelli. — 2009. — December [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.imf.org/external/.../2009/121609.pdf>.

- поглиблений аналіз дисбалансів Європейською комісією,
- ранжування країн за рівнем та глибиною дисбалансів,
- визначення рекомендацій Єврокомісії чи корегувального плану дій для країн, у яких виявлено дисбаланси.

Наразі з'ясовано, що з 14 основних індикаторів виявлення макроекономічних та макрофінансових дисбалансів для країн ЄС, за офіційними українськими методиками застосовуються лише 4⁹.

Оцінювання рівня стабільності (дисбалансів) публічного сектору передбачає чітку відповідь на питання, чим він (сектор) є з огляду на виконувани в національній економіці функції.

Ми виходимо з того, що публічний сектор економіки є сукупністю органів загальнодержавного управління, публічних корпорацій та некомерційних громадських організацій, які беруть участь у створенні публічних сервісів. Призначенням публічних сервісів є задоволення суспільних (колективних) потреб громадян, які не можуть у приватний (індивідуальний) спосіб задовольнитись або взагалі, або на необхідному для суспільства рівні. Здебільшого, у цьому переліку сервісів перебувають безпекові (військові, поліцейні), інфраструктурні (включно з телекомунікаційними), освітні, охорони здоров'я сервіси.

Структуру публічного сектору, за керівництвом МВФ, на яке ми робили посилання, а також групи публічних сервісів, що пов'язані з окремими сегментами структури, та відповідні показники, з офіційних Методичних рекомендацій, затверджених у 2013 р. Мінеконом розвитку України, подано на рисунку 1.

Запропонований нами підхід до пояснення змісту та до структурування публічного сектору (за рис.1) й подальшого оцінювання його стабільності є особливою теоретичною конструкцією. Йдеться про поєднання фундаментальної ідеї причетності публічного сектору економіки до створення суспільних благ (публічних сервісів) з виокремленням п'ятих структурних елементів (субсекторів) та з набором індикаторів для оцінювання окремих публічних груп сервісів.

Попри обмеження, пов'язані з використанням згаданої Методики 2013 р., її використання стало необхідним для реалізації нашого підходу тому, що лише вона містить характеристичні значення індикаторів, без яких неможливі подальші розрахунки. Обмеження ж Методики, з огляду на визначену нами мету оцінювання диспропорцій публічного сектору, виявляються у тому, що вона містить небагато показників, які можна пов'язати з такими сервісами, як безпека життя, освіта та охорона здоров'я.

⁹ Крючкова І.В. Європейський досвід завчасного виявлення макроекономічних дисбалансів: рекомендації для України // Економіка в умовах сучасних трансформацій. – 4, 2017. – С. 39.

Публічні корпорації (Public Corporation)		Центральна влада (Central Government)			
Нефінансові корпорації (Public Nonfinancial Corporation)	Фінансові корпорації (Public Financial Corporation)			Регіональна влада (State Government) Місцева влада (Local Government)	
Інфраструктура		Соціальна справедливість	Безпека життя	Освіта громадян	Охорона здоров'я громадян
Виробничої сфери	Фінансово- грошової сфери				
Індикатори з Методичних рекомендацій					
3.1 Частка власних енергетичних джерел у загальному енергетичному балансі, %	9.3.1 Відношення обсягу державного та гарантованого державою боргу у ВВП, %	8.1 Частка населення із середньодушовими загальними доходами у місяць, нижчими 75 % медіанного рівня загальних доходів, %	8.12 Рівень злочинності (кількість злочинів на 100 тис осіб населення)	8.7 Обсяг видатків зведеного бюджету на освіту, % ВВП	8.6 Обсяг видатків зведеного бюджету на охорону здоров'я, % ВВП
5.8 Відношення витрат на наукові та науково-технічні роботи за рахунок державного бюджету, % ВВП	9.3.3 Середньозважена доходність ОВДП на первинному ринку, %	8.2 Відношення середньомісячної номінальної заробітної плати до прожиткового мінімуму на одну працездатну особу, разів			
1.11 Ступінь зносу основних засобів на підприємствах транспорту та зв'язку, %	9.5.1 Індекс зміни офіційного курсу національної грошової одиниці до долара США, середній за період				
	9.5.3 Обсяг офіційних валютних резервів, місяців імпорту				

Рис 1. Зв'язок індикаторів з Методичних рекомендацій 2013 р.
з групами публічних сервісів¹⁰

Інтегральне оцінювання макрофінансових диспропорцій публічного сектору, крім характеристичних значень індикаторів публічних сервісів, необхідних для нормування, передбачає й використання вагових коефіцієнтів для окремих складових інтегрального індексу (I_{PSS}):

$$I_{PSS} = \sum_{i=1}^5 k_i y_i \quad (1)$$

де I_{PSS} — інтегральний індекс стабільності публічного сектору; k_i - вагові коефіцієнти окремих публічних сервісів; y_i - нормовані значення показників, що віддзеркалюють публічні сервіси.

Оцінка вагових коефіцієнтів була здійснена експертним методом шляхом опитування вісьмох експертів, причетних до публічного управління. Сам метод розрахунку вагових коефіцієнтів був наближений до передбаченого у

¹⁰ Складено авторами у відповідності з: Радіонова І.Ф., Мальковська Ю.Б. Стабільність публічного сектору національної економіки: зміст та оцінювання // Журнал «Економіка та держава». – №12, 2017. – С. 40.

Методичних рекомендаціях 2013 року, а саме: оцінка відбувалась за десятибальною шкалою, а результати визначались як середні експертні оцінки¹¹. Експерти при оцінюванні вагових коефіцієнтів розподіляли 100% (або 1) між 12 показниками (рис. 2.)

Експерт	1	2	3	4	5	6	7	8	Середнє
Ступінь зносу основних засобів на державних підприємствах транспорту та зв'язку, %	0.05	0.057	0.1	0.1	0.02	0.05	0.05	0.025	0.05
Частка власних джерел у балансі паливно-енергетичних ресурсів держави, %	0.05	0.081	0.05		0.08	0.05	0.05	0.2	0.08
Відношення витрат на наукові та науково-технічні роботи за рахунок держбюджету, % ВВП	0.1	0.091	0.1	0.1	0.07	0.25	0.11	0.133	0.12
Відношення обсягу державного та гарантованого державою боргу до ВВП, %	0.16	0.17	0.1	0.15	0.14	0.13	0.11	0.025	0.12
Середньозважена дохідність ОВДП на первинному ринку, %	0.1	0.023	0.07		0.07	0.05	0.03	0.025	0.05
Індекс зміни офіційного курсу нац. грошової одиниці до долара США, середній за період	0.16	0.034	0.07	0.05	0.1	0.04	0.11	0.133	0.08
Валові міжнародні резерви України, місяців імпорту	0.1	0.102	0.07		0.08	0.07	0.11	0.025	0.08
Частка населення із середньодуш. еквівал. загаль. доходами у місяць, нижчими 75 % медіанного рівня загальних доходів, %	0.05	0.159	0.1	0.15	0.13	0.03	0.11	0.025	0.09
Відношення середньомісячної номінальної заробітної плати до прожиткового мінімуму на одну працездатну особу, разів	0.05	0.045	0.08	0.15	0.15	0.05	0.05	0.025	0.07
Рівень злочинності (кількість злочинів на 100 тис. осіб населення)	0.01	0.01	0.06		0.04	0.03	0.08	0.05	0.04
Обсяг видатків зведеного бюджету на освіту, % ВВП	0.12	0.114	0.1	0.15	0.07	0.17	0.11	0.2	0.13
Обсяг видатків зведеного бюджету на охорону здоров'я, % ВВП	0.05	0.114	0.1	0.15	0.05	0.08	0.08	0.134	0.09
Сума вагових коефіцієнтів	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00

Рис. 2. Вагові коефіцієнти показників рівня стабільності публічного сектору¹²

Нормування статистичних даних для подальшого розрахунку інтегрального індексу стабільності публічного сектору здійснено згідно формул Методичних рекомендацій 2013 року. Статистичні дані було отримано у відділі з питань економічної безпеки, детінізації економіки та статистики Міністерства

¹¹ Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України. Затверджено Наказом Міністерства економічного розвитку та торгівлі України 29.10.2013 N 1277.

¹² Створено авторами самостійно.

економічного розвитку та торгівлі України за період 2010-2017 років. Показники не містять даних окупованих територій та зони проведення Операції Об'єднаних сил.

Згаданий відділ Мінекономіки України подає результати розрахунків, здійснених за офіційними Методичними рекомендаціями 2013 року, до звіту з назвою: «Динаміка рівня економічної безпеки України». Останній потрапляє до розгляду на Раді національної безпеки та оборони України й на Кабінеті Міністрів України. Акцентуємо увагу а тому, що РНБО та Кабмін України – найвищі у прийнятті рішень з питань економічної безпеки органи влади – оперують даними лише 2010–2017 років.

Дванадцять відібраних нами для оцінювання публічного сектору економіки (див. рис 1) показників після нормування, згідно із зонами безпечності, поданими у звіті «Динаміка рівня економічної безпеки України» мають суттєві розбіжності. Це ілюстровано в таблиці 1.

Як свідчать дані таблиці 1, до показників, що постійно (упродовж всього періоду 2010–2017 років) перебували у небезпечній та критичній зонах, належать:

- «обсяг видатків зведеного бюджету на охорону здоров'я, % ВВП»;
- «середньозважена дохідність ОВДП на первинному ринку, %».

Групу, що охоплює показники, які виявляли тенденцію руху від більш безпечних до менш безпечних значень, формують такі показники:

- «відношення витрат на наукові, науково-технічні роботи за рахунок державного бюджету, % ВВП»;
- «відношення обсягу державного та гарантованого державою боргу, % ВВП»;
- «індекс зміни офіційного курсу національної грошової одиниці до долара США, середній за період»;
- «обсяг видатків зведеного бюджету на освіту, % ВВП»;
- «рівень злочинності (кількість злочинів на 100 тис. осіб населення)».

Стабільно у оптимальній зоні перебував лише показник «відношення середньомісячної номінальної заробітної плати до прожиткового мінімуму на одну працездатну особу, разів» та мав тенденцію до покращання показник «ступінь зносу основних засобів на підприємствах транспорту та зв'язку, %».

За використаною авторами класифікацією підсекторів публічного сектору національної економіки та віднесеними до них відповідними групами публічних сервісів (рис.1), найбільші загрози, як показали розрахунки, виникали у підсекторі публічних корпорацій. Високий рівень нестабільності виявляли також сфера охорони здоров'я та освіти. З огляду на те, що фінансування цих сфер все в більшій мірі покладається на місцеві бюджети, доцільним стає використання індикаторів оцінки фінансової спроможності місцевих бюджетів. Остання, до прикладу, може оцінюватись як частка доходів місцевих бюджетів без трансфертів у загальному обсязі доходів місцевих бюджетів, %.

Таблиця 1

Нормовані показники рівня стабільності публічного сектору

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Ступінь зносу основних засобів на підприємствах транспорту та зв'язку, %	0.169	0.169	0.166	0.165	0.163	0.766	0.788	0.788
Частка власних джерел у балансі паливно-енергетичних ресурсів держави, %	0.622	0.483	0.64	0.715	0.748	0.699	0.764	0.764
Відношення витрат на наукові та науково-технічні роботи за рахунок держбюджету, % ВВП	0.433	0.38	0.427	0.416	0.294	0.196	0.155	0.16
Частка населення із середньодушовими еквівалент. загальними доходами у міс., нижчими 75% медіанного рівня загальних доходів, %	0.667	0.74	0.673	0.72	0.84	0.653	0.93	0.72
Відношення середньомісячної номінальної заробітної плати до прожиткового мінімуму на одну працездатну особу, разів	0.808	0.894	0.902	0.933	0.943	1	1	1
Обсяг видатків зведеного бюджету на охорону здоров'я, % ВВП	0.332	0.284	0.334	0.339	0.285	0.278	0.222	0.257
Обсяг видатків зведеного бюджету на освіту, % ВВП	1	0.779	0.984	0.972	0.778	0.654	0.586	0.7
Рівень злочинності (кількість злочинів на 100 тис. осіб населення)	0.796	0.724	1	0.522	0.538	0.362	0.224	0.534
Відношення обсягу державного та гарантованого державою боргу до ВВП, %	0.629	0.672	0.665	0.602	0.173	0.152	0.148	0.167
Середньозважена дохідність ОВДП на первинному ринку, %	0.173	0.408	0.162	0.17	0.144	0.129	0.148	0.146
Індекс зміни офіційного курсу національної грошової одиниці до дол. США, середній за період	1	1	1	1	0.175	0.141	0.345	0.6
Валові міжнародні резерви України, місяців імпорту	0.92	0.87	0.76	0.83	0.2	0.85	0.84	0.854

0 – 0.19	0.2 – 0.39	0.4 – 0.59	0.6 – 0.79	0.8 — 1
Критична зона	Небезпечна зона	Незадовільна зона	Задовільна зона	Оптимальна зона

Джерело: створено авторами самостійно¹³

Результати розрахунку інтегрального індексу (I_{PSS}) за запропонованим авторами алгоритмом у період 2010 – 2017 роки подано на рис.3. Фактичні значення індексу свідчать про перебування у двох зонах: задовільній в 2010-2013 рр. та незадовільній у 2014-2017 рр. Отже, йдеться про збільшення рівня загроз, відповідно, про зменшення рівня стабільності.

¹³ Матеріали отримані під час проходження практики в Міністерстві економічного розвитку та торгівлі. Сформовано за методикою складання Звіту відділу з питань економічної безпеки, детінізації економіки та статистики Міністерства економічного розвитку та торгівлі України «Динаміка рівня економічної безпеки України». — Режим доступу: недоступний у публічному доступі.

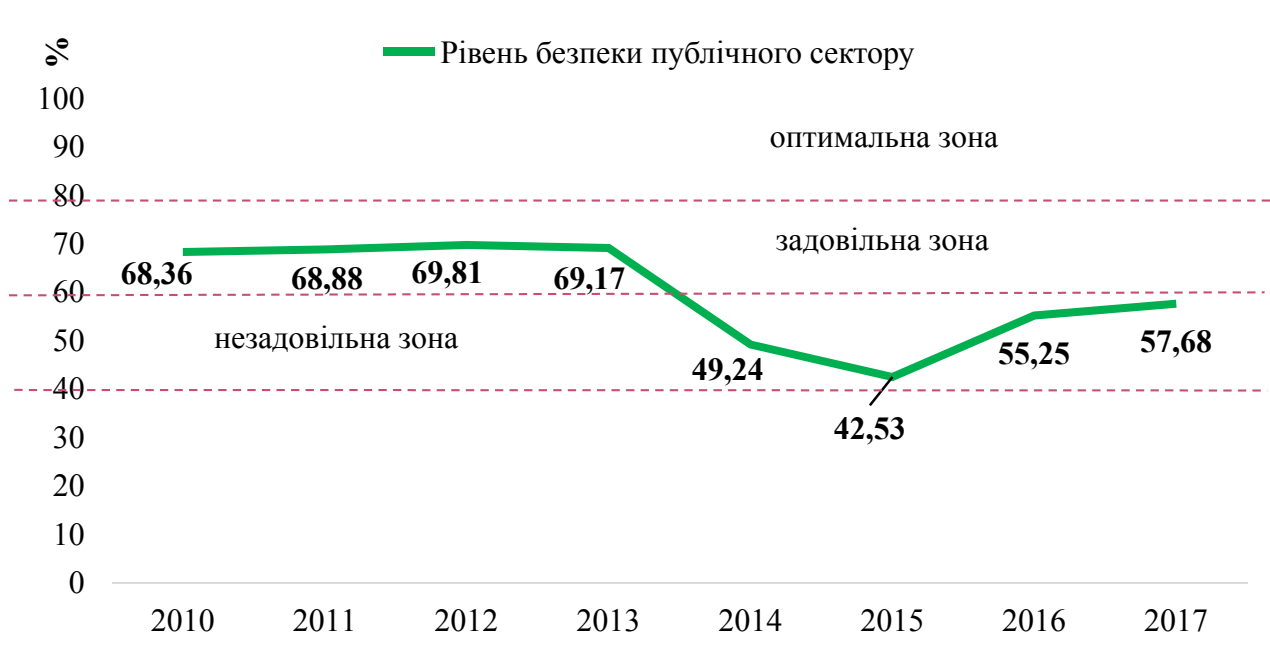

Рис. 3. Рівень безпеки (стабільності) публічного сектору України¹⁴

Як ілюстровано на графіку, найкращий результат макрофінансової стабільності публічного сектору було досягнуто у 2012 році, коли загрози в структурі розрахованого індексу стабільності склали 30,19%, а найгірший – у 2015 році, коли загрози сягнули 57,47%.

Для поглиблення аналізу макрофінансової стабільності публічного сектору порівнюємо значення розрахованого нами індексу (I_{PSS}) у динаміці з відповідними значеннями субіндексу фінансової та інтегрального індексу (що охоплює і фінансовий субіндекс) економічної безпеки. Субіндекс фінансової та інтегральний індекс економічної безпеки розраховано Відділом з питань економічної безпеки, детінізації економіки та статистики Мінекономіки України (згідно Методики 2013 р.). Відповідні значення трьох індексів подано на рис. 4.

За графіком на рис. 4, існує дуже щільний зв'язок між рівнем фінансової безпеки та рівнем стабільності (безпеки) публічного сектору. Це підтверджується й високими значенням коефіцієнта кореляції Пірсона, який становить 0,956. Коефіцієнт кореляції між рівнем економічної безпеки та рівнем стабільності (безпеки) публічного сектору є дещо меншим, але також суттєвим — 0,768.

Високий рівень кореляції між рівнем фінансової безпеки та рівнем безпеки публічного сектору пояснюється тим, що сконструйований нами індекс (I_{PSS}) охоплює 7 індикаторів фінансово-грошової сфери. Останні, як уже зазначалось, передбачені Методикою 2013 р. та інтерпретовані нами (за браком інших індикаторів) як показники створення публічних сервісів.

¹⁴ Створено авторами самостійно

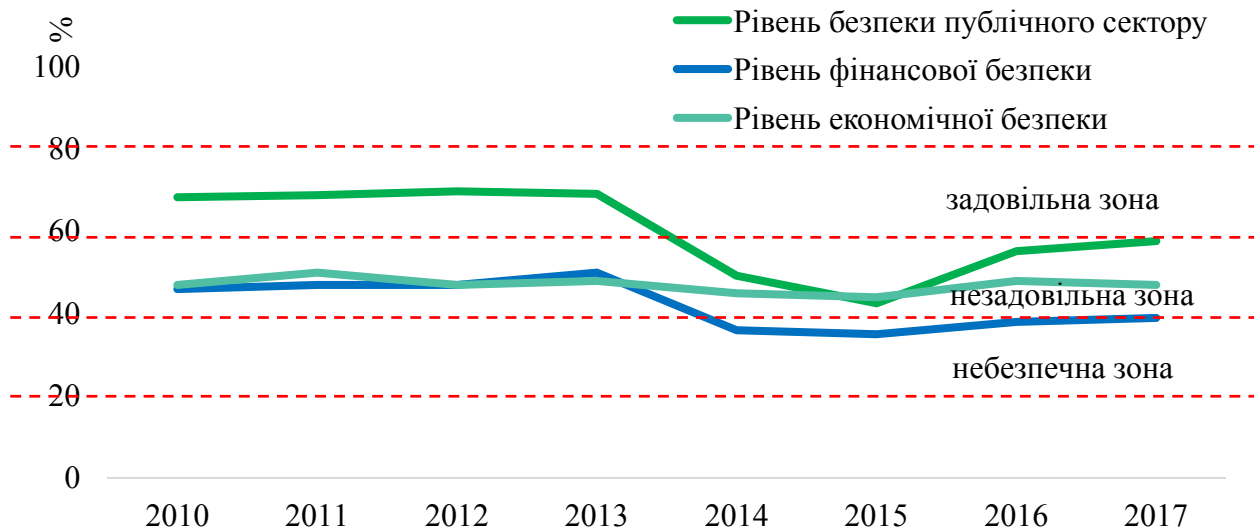

Рис. 4. Динаміка рівнів фінансової безпеки та економічної безпеки України та рівня безпеки публічного сектору¹⁵

В аналізі співвідношення фінансової та економічної безпеки звертає на себе увагу факт майже повного співпадіння значень відповідних індексів у період 2010–2013 рр та їх розходження через збільшення фінансової небезпеки у 2014–2017 рр.

Ще більш поглиблений аналіз передбачає деталізацію за дев'ятьма (передбаченими Методикою 2013 р.) складниками (субіндексами) інтегрального індексу економічної безпеки. Значення цих субіндексів подано у таблиці 2.

Таблиця 2

Рівень економічної безпеки України за складовими, %

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Демографічна безпека	47	56	45	46	46	43	46	40
Соціальна безпека	57	59	64	62	57	55	56	59
Продовольча безпека	90	92	93	86	94	92	92	91
Виробнича безпека	50	55	49	48	50	47	56	53
Енергетична безпека	35	32	34	39	45	45	58	54
Зовнішньоекономічна безпека	41	36	29	35	35	37	40	41
Інвестиційно-інноваційна безпека	35	36	36	35	30	35	30	33
Макроекономічна безпека	38	48	38	39	33	31	36	34
Фінансова безпека	46	47	47	50	36	35	38	39
Економічна безпека	47	50	47	48	45	44	48	47
0 — 19%	20 — 39%		40 — 59%		60 — 79%		80 — 100%	
Критична зона	Небезпечна зона	Незадовільна зона		Задовільна зона		Оптимальна зона		

Джерело: створено авторами на основі¹⁶

¹⁵ Сформовано авторами самостійно з використанням результатів проведеного дослідження

¹⁶ Звіт відділу з питань економічної безпеки, детінізації економіки та статистики Міністерства економічного розвитку та торгівлі України «Динаміка рівня економічної безпеки України». — Режим доступу: недоступний у публічному доступі

Дані свідчать про те, що рівні всіх безпек, за виключенням продовольчої, упродовж всього аналізованого періоду залишалися низькими – у небезпечній та незадовільній зонах. Це засвідчує збереження дестабілізаційних ризиків. У межах зони незадовільного стану перебувають демографічна, зовнішньоекономічна, виробнича, енергетична та соціальна безпеки.

Таблиця 2 віддзеркалює факт найбільшого рівня загроз у 2010–2017 рр. у таких сферах, як енергетична, зовнішньоекономічна, інвестиційно-інноваційна, макроекономічна та фінансова

З'ясований нами високий рівень кореляції між індексом I_{PSS} та субіндексом фінансової безпеки передбачає поглиблений аналіз структурних елементів цього субіндекса. Інформація про рівень фінансової безпеки за структурними елементами подано у таблиці 3. За проаналізований період 2010–2017 рр. найбільше загроз фінансовій безпеці створювалось у борговій сфері. Із 2014 року у небезпеці перебуває банківська безпека та безпека небанківського фінансового ринку (табл. 3).

Таблиця 3

Рівень фінансової безпеки за складовими, %

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	Вагові коефіцієнти
Бюджетна безпека	43	60	51	54	50	59	59	57	0,2023
Грошово-кредитна безпека	54	47	46	41	43	43	48	44	0,1753
Боргова безпека	35	36	32	28	13	12	16	18	0,1746
Банківська безпека	38	45	47	50	30	17	21	22	0,1723
Валютна безпека	54	53	53	76	36	42	50	60	0,1686
Безпека небанківського фінансового ринку	42	34	49	49	46	37	32	31	0,1068
0 — 19%	20 — 39%		40 — 59%			60 — 79%		80 — 100%	
Критична зона	Небезпечна зона		Незадовільна зона			Задовільна зона		Оптимальна зона	

Джерело: створено авторами на основі¹⁷

Суттєвим викликом для боргової безпеки є обсяги державного та гарантованого державою боргу (81% до ВВП у 2016 року; 71,8% у 2017 року) та валового зовнішнього боргу. Загрози у банківській сфері виникли в тому числі через значну частку простроченої заборгованості у кредитному портфелі банків поряд із наявною значною кількістю неплатоспроможних банків. У 2017 році лише у валютній сфері відбулось зменшення загроз. Стабілізація ситуації на валютному ринку України відбулось за рахунок зменшення девальваційних процесів – 11,9% за 2016 рік проти 4,9% у 2017 році. Викликом грошово-кредитній безпеці стало зростання обсягів вивезення фінансових ресурсів з країни (10,2 млрд дол.США у 2016 році до 12,6 млрд дол.США у 2017 році).

¹⁷ Звіт відділу з питань економічної безпеки, детінізації економіки та статистики Міністерства економічного розвитку та торгівлі України «Динаміка рівня економічної безпеки України». — Режим доступу: недоступний у публічному доступі

Регулювання макрофінансових диспропорцій публічного сектору може лише розпочинатись конструюванням якомога більш адекватних показників для інтегрального оцінювання. Продовжуватись воно (регулювання) має інституційним забезпеченням регулювання з'ясованих макрофінансових диспропорцій.

В Україні існують інститути законодавчого врегулювання відповідальності за вплив на диспропорції, пов'язані зі створенням суспільних благ, відповідно, з безпекою функціонуванням публічного сектору та з економічною безпекою, загалом. Охарактеризуємо основні моменти інституціоналізації цієї відповідальності.

- Основним загальнонаціональним органом з питань національної безпеки визначено Раду національної безпеки та оборони (РНБО) України згідно із Законом України «Про Раду національної безпеки та оборони України» № 183/98-ВР від 05.03.1998 року¹⁸. За законом, РНБО «здійснює заходи проти загроз (включно з економічними — автори); вивчає та визначає потенційні та реальні загрози; доручає здійснення певних досліджень у цій сфері стороннім організаціям» тощо.

- Законом України «Про національну безпеку України» № 2469-VIII від 21.06.2018 року¹⁹ визначено, що державна безпека – це захищеність важливих національних інтересів від реальних та потенційних загроз. Такі загрози національній безпеці України та відповідні пріоритети державної політики визначаються у Стратегії національної безпеки України тощо.

- Указом Президента України Про рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про Стратегію національної безпеки України» № 287 від 26.05.2015 року²⁰ актуальними загрозами в економічній сфері визнано корупцію та неефективну систему державного управління; неефективне управління державним боргом; економічну кризу та виснаження фінансових ресурсів країни; недостатній рівень диверсифікації джерел постачання енергоносіїв та технологій; критична зношеність основних фондів об'єктів інфраструктури України тощо.

За існуючим законодавством, основною координуючою та контролюючою стан безпеки інституцією є Рада національної безпеки та оборони України. Але певні повноваження в цій царині має Кабінет Міністрів України (КМУ). Регулювання загроз КМУ здійснює через контроль державної політики і діяльність у сфері центральних органів влади. Окремі центральні органи влади несуть відповідальність за окремі сфери та макрофінансові диспропорції, а саме:

- Міністерство фінансів України згідно із Положенням²¹ здійснює державну фінансову політику та управління ефективністю державних фінансів, а до сфери його реагування належить такі макрофінансові диспропорції публічного сектору, як «відношення обсягу державного та гарантованого державою боргу

¹⁸ Закон України «Про Раду національної безпеки та оборони України» № 183/98-ВР від 05.03.1998 року

¹⁹ Закон України «Про національну безпеку України» № 2469-VIII від 21.06.2018 року

²⁰ Указ Президента України «Про Стратегію національної безпеки України» № 287 від 26.05.2015 року

²¹ Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Міністерство фінансів України» № 375 від 20 серпня 2014 р.

до ВВП, %» та «середньозважена дохідності ОВДП на первинному ринку, %». Урахування загрози боргового навантаження національним інтересам передбачено Середньостроковою стратегією управління державним боргом на 2018-2020 роки.

- Щодо Національного банку України у Законі України «Про Національний банк України»²² визначена функція забезпечення стабільності національної валюти, нагромадження й зберігання золотовалютних резервів та здійснення операцій з ними і банківськими металами, а також в цілому аналіз та прогноз динаміки макроекономічних, грошово-кредитних, валютних та фінансових показників.

- Міністерство інфраструктури відповідальне за регулювання такої макроекономічної пропорції, яка вимірюється індикатором «ступінь зносу основних засобів на підприємствах транспорту та зв'язку, %», за Положенням «Про Міністерство інфраструктури України»²³. Основним завданням виконавчого органу визначено безпека, облік та аналіз діяльності об'єктів транспорту (крім морського та річкового транспорту), поштового зв'язку та інфраструктури.

- Міністерство енергетики та вугільної промисловості, яке відповідає за енергетичну безпеку, згідно Положення «Про Міністерство енергетики та вугільної промисловості України»²⁴, зобов'язане визначати прогнозний баланс електроенергії об'єднаної енергетичної системи України, прогнозного річного балансу надходження та розподілу природного газу в Україні, а також нафти і нафтопродуктів, вугілля й вугільної продукції. У такий спосіб міністерство причетне до формування пропорції «частка власних джерел у балансі паливно-енергетичних ресурсів держави, %».

- Міністерство соціальної політики України відповідальне за формування таких пропорцій, як «частка населення із середньодушовими еквівалентними загальними доходами у місяць, нижчими 75 % медіанного рівня загальних доходів, %» та «відношення середньомісячної номінальної заробітної плати до прожиткового мінімуму на одну працездатну особу, разів», за відповідним Положенням²⁵. Останнім закріплено завдання визначення щомісяця фактичного розміру прожиткового мінімуму на одну особу та визначення розміру мінімальної заробітної плати.

- Міністерство освіти та науки України у складі переліку завдань²⁶ здійснює фінансову підтримку виконання державного замовлення на найважливіші науково-технічні розробки та науково-технічну продукцію, а також розробку пропозицій щодо обсягів матеріально-технічного і фінансового забезпечення

²² Закон України «Про Національний банк України» № 679 від 20.05.1999 року.

²³ Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Міністерство інфраструктури України» № 460 від 30 червня 2015 р.

²⁴ Положення про Міністерство енергетики та вугільної промисловості України, затверджено Указом Президента України №382/2011 від 6 квітня 2011 року.

²⁵ Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Міністерство соціальної політики України» № 423 від 17 червня 2015 р.

²⁶ Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Міністерство освіти і науки України» № 630 від 16 жовтня 2014 р.

закладів освіти, розподіляє освітні субвенції та державне фінансування середньої, професійної, фахової передвищої, вищої освіти та стипендійний фонд закладів освіти, що є у сфері його управління. Тому пропорції «відношення витрат на наукові, науково-технічні роботи за рахунок держбюджету, % ВВП» та «обсяг видатків зведеного бюджету на освіту, % ВВП» мають регулюватись цим міністерством.

- Міністерство охорони здоров'я України згідно відповідного Положення²⁷ має відповідальність за формування пропорції «обсяг видатків зведеного бюджету на охорону здоров'я, % ВВП».

Наведені посилання на нормативні документи засвідчують певну «інституційну розпорошеність» відповідальності за різні аспекти регулювання макрофінансових диспропорцій, які віддзеркалюють стабільність публічного сектору економіки. Тому ми вважаємо, що особливу вагу мають спроби створення інститутів загальної (системної) безпечної відповідальності.

Спроба створення системної безпечної відповідальності, яка б охоплювала оцінку та регулювання економічної безпеки в різних її проявах була вперше реалізована у 2015 році. Власне, у період 2013–2014 років стан безпеки в Україні суттєво погіршився, що стало стимулом розробки Проекту Указу Президента України Про рішення Ради національної безпеки та оборони України «Про схвалення Положення про систему індикаторів (показників) стану національної безпеки України» саме у 2015 році.

Згаданий нормативно-правовий акт — Проект Указу Президента України Про рішення Ради національної безпеки та оборони України «Про схвалення Положення про систему індикаторів (показників) стану національної безпеки України» — передбачав низку принципово важливих для макрофінансової стабілізації положень. Серед них найважливішими, на наш погляд, є такі:

- органи державної влади відповідно до сфери впливу мають проводити моніторинг стану національної безпеки України, а саме: збір, обробку та збереження даних з метою визначення індикаторів стану безпеки;

- основною метою моніторингу визначається інформаційно-аналітичне забезпечення керівництва держави оціночними та прогностичними даними для прийняття рішень у сфері національної безпеки,

- створення органами виконавчої влади (міністерствами) ситуаційних центрів, які б керувалися та координувалися апаратом РНБО України через Головний ситуаційний центр, покликаний формувати заходи нейтралізації загроз.

Інтегральний орган — Головний ситуаційний центр — був створений, однак без системи ситуаційних центрів в органах влади, а Указ Президента не затверджено через протидію Міністерства фінансів України у зв'язку з потенційним виникненням додаткових витрат. У редакції Проекту цього ж Указу в 2018 році відповідальність визначено дуже розмито, а саме: зазначено, що «здійснює заходи щодо забезпечення обороноздатності і національної

²⁷ Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Міністерство охорони здоров'я України» № 267 від 25 березня 2015 р.

безпеки України» Кабінет Міністрів України. Це зменшило практичну цінність документу, тому він залишився незатвердженим.

Здійснена нами за запропонованим алгоритмом з використанням Методичних рекомендацій 2013 р. оцінка рівня стабільності публічного сектору економіки виявила можливі напрямки вдосконалення власне процедури оцінювання. Пропозиції з удосконалення стосуються, передусім, якості індикаторів, конкретніше, — їхньої спроможності діагностувати диспропорції саме публічного сектору. Напрямами такого вдосконалення, на наш погляд, мають бути:

- виокремлення індикаторів (з відповідними характеристичними значеннями), які б давали можливість віддзеркалювати створення публічних сервісів некомерційними недержавними організаціями громадян, які (організації), незаперечно, беруть участь у створенні суспільних благ;
- визначення індикаторів для оцінювання внеску у створення публічних сервісів, відповідно, у стабільність публічного сектору, місцевих та регіональних органів центральної влади, державних фондів соціального страхування;
- більш адекватне оцінювання (з відповідним створенням системи індикаторів) діяльності публічних корпорацій;
- віддзеркалення індикаторів екологічного сегменту публічних сервісів;
- більш повне відображення в інтегральному індексі стабільності публічного сектору (через індикатори) внеску освіти культури та охорони здоров'я.

За умови використання в якості основного методичного підґрунтя для розрахунків згадуваних нами Методичних рекомендацій 2013 р., вдосконалення потребують і самі Методичні рекомендації. Ми поділяємо думку фахівців статистики, які наголошують на таких обмеженнях (недоліках) та потребі їх усунення:

- відсутність переліку індикаторів, які враховують тіньовий сектор;
- необґрунтованість обрання п'яти діапазонів безпечності при ідентифікації характеристичних значень показників;
- відсутність коридору оптимальних значень, що відносно звужує можливості адекватного оцінювання та спричиняє втрату інформативності;
- визначення вагових коефіцієнтів методом експертного оцінювання і в разі істотної парної кореляції зменшення їхньої ваги, що зменшує наукову цінність одержаних результатів розрахунків²⁸.

²⁸ Харазішвілі Ю.М., Дронь Є.В. Адаптивний підхід до визначення стратегічних орієнтирів економічної безпеки України // Економіка України. – 2014. — № 5 (630). – С. 31-32.

ВИСНОВКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ

Вдосконалення інституційної складової регулювання макрофінансових диспропорцій в практиці публічного управління в Україні передбачає адаптування відповідного світового (європейського) досвіду. Йдеться, зокрема, про Процедура макроекономічних дисбалансів. На тлі цього європейського документу очевидно виглядає необхідність вдосконаленням організаційно-правового механізму імплементації в українську практику публічного управління певних правил. Важливим завданням стає, на наш погляд, впровадження таких заходів:

- автоматичного коригування диспропорцій шляхом інституційних обмежень;
- застосування персональних санкцій для посадових осіб діяльність (бездіяльність) яких спричинила поглиблення диспропорцій та реалізація щодо них засобів максимізації репутаційних втрат;
- реєстрування у публічному доступі інформації щодо виявлених макрофінансових диспропорцій;
- затвердження процесу парламентської підтримки виконання правил запобігання та обмеження негативних наслідків макрофінансових диспропорцій;
- законодавче надання фіскальним нормам офіційного статусу обмежувальних фіскальних правил з відповідною обов'язковістю виконання;
- впровадження допоміжних індикаторів, здатних сприяти виявленню того, який саме політичний чинник (інститут влади) спричиняв виникнення дисбалансів, зокрема, дисбалансів за інституційними секторами у вигляді підвищення цін, зміни соціальних стандартів, зростання ставок за кредитами тощо.

На думку українських експертів, особливо ретельного вдосконалення потребують у вітчизняній методиці оцінювання, соціальні дисбаланси, які можуть бути визначені ґрунтовніше за Процедурою макроекономічних дисбалансів, ніж за Методичними рекомендаціями 2013 р. Тому при перегляді та опрацюванні переліку індикаторів економічної безпеки рекомендовано запозичити світовий досвід аналізу соціальних дисбалансів й щодо визначення порогових значень. Це може сприяти досягненню співставності оцінювання соціальної сфери в Україні та країнах ЄС²⁹

Інституціоналізація регулювання макрофінансових диспропорцій публічного сектору може досягти необхідного рівня лише після прийняття законодавчого акту для врегулювання процесу моніторингу стану національної безпеки за сферами та унормування й персоніфікації відповідальності. За основу такого документу можуть використовуватись Проекти Указів Президента України Про рішення Ради національної безпеки та оборони України «Про схвалення

²⁹ Крючкова І.В. Європейський досвід завчасного виявлення макроекономічних дисбалансів: рекомендації для України // Економіка в умовах сучасних трансформацій. – 4, 2017. – С. 51-52.

Положення про систему індикаторів (показників) стану національної безпеки України» від 2015 та 2018 років.

Обов'язковими елементами нового Указу Президента, виходячи з усього, про що йшлося у цьому матеріалі, мало б бути закріплення відповідальності за конкретними органами державної влади, визначення системи моніторингу диспропорцій, реалізація прямого та зворотного зв'язку й координації між усіма причетними до регулювання інституціями, оцінювання результативності управлінських рішень. Більш конкретно, документ повинен містити пункти про:

- функції координації та контролю діяльності органів державної влади з питань моніторингу стану національної безпеки;
- конкретні відповідальні органи державної влади України за моніторинг індикаторів рівня безпеки за сферами національної економіки;
- вичерпний перелік сфер національної безпеки, за якими має здійснюватися моніторинг (на основі версії Проекту Указу 2015 року);
- конкретний зміст категорій рівнів безпеки;
- методики оцінювання за індикаторами, передбаченими системою моніторингу;
- функції ситуаційних центрів структурних підрозділів тих органів виконавчої влади, що визначені відповідальними за моніторинг загроз у певній сфері національної безпеки України;
- повноваження та алгоритми реагування відповідальних органів влади на виявлені диспропорції, а саме: отримання результатів розгляду моніторингу національної безпеки РНБО України з переліком рекомендацій, підготовка матеріалів внутрішнього розпорядження, координація та контроль виконання рекомендацій;
- форму подання результатів моніторингу на основі Проекту Указу з доповненнями про використані методики, що містять конкретні показники із пороговими значеннями; додатки до результатів моніторингу, аргументи ідентифікації певної тенденції до переліку проблемних та до першочергових для управлінського реагування;
- оцінювання рівня безпеки публічного сектору як окремого об'єкту з основними етапами визначення інтегральної індексу стабільності публічного сектору національної економіки та призначенням відповідальних за моніторинг та спосіб реагування на виявлені загрози.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України. Затверджено Наказом Міністерства економічного розвитку та торгівлі України 29.10.2013 N 1277. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/ME131588.html
2. Atkinson A., Stiglitz J. Lectures on Public Economics. Princeton University Press. — 1980. — 568 p.
3. Stiglitz J, Economics of Public Sector. Second Edition. W.W.Norton & Company. — N.Y. — 1988. — 584 p.
4. Buchanan, James M., and Richard A. Musgrave. Public finance and public choice: two contrasting visions of the State. Mit Press, 1999.
5. S. van Thiel, Bouwman R. 30 years of IJPSM publications: an analysis // International Journal of Public Sector Management. — 2017. — № 8. — P. 524—531.
6. Doherty T., Horne T., Wootton S. Managing Public Services // Implementing Changes: A thoughtful approach to the practice of management. — Routledge, 2014. — 784 p.
7. Длугопольський О.В. Політекономія публічного сектора: західні орієнтири / О.В. Длугопольський // Економічна теорія: науковий журнал. — 2006. — № 2. — С. 3–16.
8. Schinasi G.J. Defining Financial Stability // IMF Working Paper. — 2004. — № 187. — P. 18
9. Schinasi G.J. Safeguarding financial stability: theory and practice. — Washington, D.C.: IMF, 2005. — P. 100, 101/
10. Feldstein, M. Budget Deficit and National Debt / Martin Feldstein // Memorial Lecture at the Reserve Bank of India in Mumbai, India, 12 January 2004. — P. 3.
11. Каллаур П.В. Концепт «финансовая стабильность» / П.В. Каллаур // Белорусский экономический журнал. — 2007. — № 1. — С. 25–37
12. Evans O. Macroprudential Indicators of Financial System Soundness / Owen Evans, Alfredo M. Leone, Mahinder Gill, and Paul Hilbers. — Washington DC : International Monetary Fund, 2000. — 49 p.
13. External debt statistics : guide for compilers and users / Inter-Agency Task Force on Finance Statistics. — Washington, D.C. : International Monetary Fund, 2014. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.tffs.org/pdf/edsg/ft2014.
14. Minsky Human P. Stabilizing an unstable economy // Yale University Press, 1986.
15. Радіонова І.Ф. Фінансова природа економічних коливань: зміст і моделювання//Фінанси України. — 2011. — №3. —С. 19–35.
16. Радіонова І.Ф. Теорія фінансової нестабільності у інструментарії сучасної макроекономіки / І.Ф. Радіонова // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. — 2013. — Вип. 146. — С. 63-67.
17. Fiscal rules — anchoring expectation for sustainable public finance / Prepared by the Fiscal Affairs Department International Monetary Fund ; Approved by Carlo Cotarelli. — 2009. — December [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.imf.org/external/.../2009/121609.pdf>.
18. Крючкова І.В. Європейський досвід завчасного виявлення макроекономічних дисбалансів: рекомендації для України // Економіка в умовах сучасних трансформацій. — 4, 2017. — С. 39-58.
19. Радіонова І.Ф., Мальковська Ю.Б. Стабільність публічного сектору національної економіки: зміст та оцінювання // Журнал «Економіка та держава». — №12, 2017. — С. 38-42.
20. Звіт відділу з питань економічної безпеки, детінізації економіки та статистики Міністерства економічного розвитку та торгівлі України «Динаміка рівня економічної безпеки України». — Режим доступу: недоступний у публічному доступі

21. Закон України “Про Раду національної безпеки та оборони України” № **183/98-ВР** від 05.03.1998 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/183/98-%D0%B2%D1%80>
22. Закон України “Про національну безпеку України” № **2469-VIII** від **21.06.2018** року [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>
23. Указ Президента України “Про Стратегію національної безпеки України” № 287 від 26.05.2015 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/287/2015>
24. Постанова Кабінету Міністрів України "Про затвердження Положення про Міністерство фінансів України" № 375 від 20 серпня 2014 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/375-2014-%D0%BF>
25. Закон України “Про Національний банк України” № 679 від 20.05.1999 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/679-14>
26. Постанова Кабінету Міністрів України "Про затвердження Положення про Міністерство інфраструктури України" № 460 від 30 червня 2015 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/460-2015-%D0%BF#n8>
27. Положення про Міністерство енергетики та вугільної промисловості України, затверджено Указом Президента України №382/2011 від 6 квітня 2011 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://mpe.kmu.gov.ua/minugol/control/uk/publish/article?art_id=208582&cat_id=185790
28. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
29. Постанова Кабінету Міністрів України "Про затвердження Положення про Міністерство соціальної політики України" № 423 від 17 червня 2015 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/423-2015-%D0%BF>
30. Постанова Кабінету Міністрів України "Про затвердження Положення про Міністерство освіти і науки України" № 630 від 16 жовтня 2014 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/630-2014-%D0%BF>
31. Постанова Кабінету Міністрів України "Про затвердження Положення про Міністерство охорони здоров'я України" № 267 від 25 березня 2015 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://moz.gov.ua/polozhennja-pro-ministriv>
32. Харазішвілі Ю.М., Дронь Є.В. Адаптивний підхід до визначення стратегічних орієнтирів економічної безпеки України // Економіка України. – 2014. — № 5 (630). – С. 28 — 45.